

GUNNAR HECKSCHER:

Student under mellankrigstiden

Professor Gunnar Heckscher kom till Uppsala som ung student vid 1920-talets mitt och lämnade universitetet 1941, där han åtskilliga år varit docent. Sedan dess har han hunnit bli både professor, partiledare och ambassadör. I två perioder var han medlem av redaktionen för Svensk Tidskrift. Vad han skriver i denna artikel handlar mera om studenters deltagande i den politiska debatten under 20- och 30-talen än om hans egna privata minnen. Han konstaterar, att studenterna lade vikt vid den ideologiska diskussionen och att de inte var egentligen partibundna. Men striden mot nazismen på 30-talet kom att bilda en gräns. I den striden måste man ta ställning också för och emot partibildningar.

Det har sina risker att skriva om vad man kommer ihåg, ty man minns ofta fel. Memoarer är tvivelaktiga som historiska källor, fastän ofta värdefulla som litteratur. Bilden av det förflutna blir med åren allt mindre fotografisk, men förenklas i stället så att den domineras av de drag som mot bakgrunden av senare händelser och erfarenheter ter sig mest betydelsefulla, fastän deras betydelse inte uppfattades från början.

För min del lämnade jag Uppsala för tretiofem år sedan, efter sammanlagt sexton år som student och docent. Det var inte många sidor av studenternas och stadens liv som jag undgick att få kontakt med. Till slut var jag rentav stadsfullmäktig. Många människor var det jag hade förmånen att få ta intryck av – så många att det är bäst att inte nämna några namn. Över huvud taget var det "formative years" den tid då man var mest mottaglig och då personen byggdes upp. Den politiska verksamheten spelade i mitt liv en stor roll från den första terminen till den sista.

Uppsalatillvaron, som jag här skall söka beröra, hade under mellankrigstiden en markerad särprägel, starkt avvikande från vad akademikerna upplevde vid lärosätena Lund och Stockholm. Eftersom jag själv är stockholmare till ursprunget och i mitt forskningsarbete inte sällan hade behov av att besöka Lund, låg det nära till hands för mig att göra den jämförelsen, men den stod alltid aktuell också för ett stort antal av mina kamrater och hörde till vad vi ofta diskuterade. Utmärkande för den aktive och utåtriktade studentens tillvaro i Uppsala var mängden av skilda kontaktlinjer, som korsade varand-

ra. Man behövde inte hålla sig till en enda kamratkrets eller ett koteri utan kunde samtidigt tillhöra många.

Intimast och fastast var samhörigheten i matlagen, en numera kanske försvunnen institution, som på 1920-talet redan hade femtio års tradition bakom sig. De kamrater, som varje dag träffades vid två eller tre måltider, utgjorde i praktiken ett slags familj, ehuru oftast enkönad.

I jämförelse härmed var kontakten inom ämnesgruppen mindre betydelsefull för flertalet studenter. Eftersom undervisningstiden var ringa – 5–10 timmar i veckan – spelade det åtminstone för teologer, jurister och humanister (med naturvetare och medicinare var det nog annorlunda) inte så stor roll vilka man hade bredvid sig på föreläsningarna. Blott de som stannade kvar för att licentiera och doktorera svetsades samman till grupper på seminarierna. För dem blev samhörigheten ibland desto starkare. Axel Brusewitz' lärjungar på det statsvetenskapliga seminariet stod varandra lika nära som matlagskamrater.

Nationerna och än mera studentkåren tycktes redan då vara alltför stora enheter för att riktigt hålla ihop. Ändå var de små efter nutida begrepp. Såvitt jag kan minnas hade studentkåren på den tiden mellan 3 000 och 4 000 medlemmar, den största nationen (Norrlands) ungefär 500 och Stockholms nation omkring 250. Bland dessa fanns dessutom åtskilliga som var studenter endast i katalogen men i verkligheten hade lämnat universitetet och gått in i yrkeslivet. De verkliga kamratkretsarna på detta plan utgjordes av dem som för tillfället var aktiva i student-

politiken och hade uppdrag i nation och kår.

Sedan var det föreningarna, av många olika slag: allmänna och kulturella (tex de kristliga, idrottsliga eller musikaliska); ämnesföreningar, som ofta var en utvidgning av licentiatseminarierna och med fast hand styrdes av vederbörande professor; politiska utan ideologisk särprägel som Utrikespolitiska föreningen (ursprungligen Föreningen för Nationernas Förbund); och slutligen de "politiska studentföreningarna", Verdandi, Heimdal, Laboremus och Clarté samt tidvis några andra mera kortlivade. Medlemsiffrorna växlade, beroende på effektiviteten i de periodiska värvningskampanjerna, men i allt var kanske knappt fjärdedelen av studenterna registrerade i någon politisk förening, medan antalet av dem som verkligen gick på sammanträdena naturligtvis var mycket mindre. Jurister och humanister dominerade bland de politiska föreningarnas aktiva. Uppsala studenters allmänna diskussionsförening var inte någon förening i vanlig mening men spelade omkring 1930 en stor roll som anordnare av offentliga debatter, där de politiska föreningarnas aktiva krafter fick visa sin förmåga inför större publik.

Den sociala miljön

Det brukar ofta sägas att dåtidens studenter ur social synpunkt utgjorde en exklusiv krets, och något ligger det i påståendet. Där fanns åtskilliga – inte minst bland de mera aktiva – som kom från arbetarklass eller "enklare" tjänstemannafamiljer, men flertalet hade föräldrar som själva studerat vid

universitet och högskolor. Någon "överklass" var de däremot inte. Många var fattiga, skuldsatta och beroende av de knappa stipendiemöjligheterna. Å andra sidan var praktiskt taget alla på väg in i något slags ämbetsmannakarriär, där de hoppades så småningom få anständiga inkomster och möjlighet att, om så krävdes, amortera sina studielån. Otvivelaktigt påverkades deras politiska hållning och intresse av dessa förhållanden.

Studiearbetet och det politiska arbetet hölls skarpt skilda från varandra. I studierna krävdes objektivitet – utan citationstecken! – och en seminarieuppsats som gav uttryck åt författarens ideologiska inställning betraktades som mindervärdig. Särskilt markerat var detta för oss som studerade samhällsvetenskaper. Våra lärare ansträngde sig energiskt för att hålla både våra och sina egna politiska värderingar borta från lärorummet.

Naturligtvis var detta möjligt endast till följd av att vi levde i en samhällsmiljö, där värdegemenskapen var så stark, att den på det hela taget låg utanför vårt medvetande. Dessutom var rösträttsåldern relativt hög: 23 år för riksdagsmannaval och fullmäktigeval, 27 år för landstingsval; och ungdomsengagemang i partipolitiken var inte bara ovanligt utan också illa ansett. När jag 1934, som 25-årig docent, tog del i valkampanjen icke blott inför stadsfullmäktigevalet (där jag ju var röstberättigad) utan även inför landstingsvalet, kritiserades denna förmåtenhet av den liberala ortstidningen.

Det politiska umgänget

Sveriges politiska liv under mellankrigstiden karakteriserades av att partistriderna nästan uteslutande gällde socialpolitik och försvar, sedan den politiska demokratiseringsprocessen i huvudsak avslutats strax efter första världskriget. Vidare saknades fasta parlamentariska majoriteter. Regeringarna växlade snabbt, och fram till 1932 var de alla svaga. Att samhället ändå fungerade berodde på värdegemenskapen och på att det statliga verksamhetsområdet var så pass begränsat. Utrymmet för kritik var emellertid stort, och kritiken var levande inte minst bland de politiskt aktiva studenterna. När man ser tillbaka, finner man att denna kritik trots allt gällde utanverken mera än grunderna. Vi levde i en miljö, som de flesta av oss till nöds accepterade, om också under ständiga suckar och grymtningar. Därvidlag var vi på det hela taget inte särskilt olika resten av svenska folket. Ådalsoroligheterna till trots var mellankrigstiden i Sverige en idyllisk epok.

Med få undantag ägnade sig de politiskt aktiva Uppsalastudenterna under denna tid åt diskussion, icke åt agitation. Men diskussionerna var desto livligare, och de tog många former. De politiska studentföreningarna ägnade huvuddelen av sin arbetstid åt intern debatt, där åsikterna finslipades och olika riktningar inom samma ideologiska grupp mötte varandra. På föreningsammansammanträdena tog man dessutom gärna emot representanter för de andra föreningarna och lyssnade till deras inlägg lika villigt som till meningsfrändernas. De stora offentliga debatterna förbereddes omsorgsfullt. Koncentration i uttrycksättet var en nödvändig-

het: debattlusten var sådan att tidsbegränsning, under slutperioden ibland ända ned till två eller tre minuter per inlägg, ständigt måste tillgripas.

De organiserade diskussionerna var också bara ett av flera moment. Var och en av dem följdes av eftersits på något studentrum, där meningsutbytet fortsatte. Seminarierna och sammanträdena i ämnesföreningarna slutade på samma sätt, och då var ingen längre bunden av objektivitetskraven – inte heller ämnesprofessorerna. Ofta träffades meningsmotståndarna dessutom hemma hos varandra, vid en kopp té eller starkare drycker, helt enkelt för att ömsesidigt pröva åsikter och förmåga. Några av mina egna starkaste minnen hänför sig till det slagets kontakt med ett par av de ledande i den tidens Clarté. Dessutom innefattade både licentiatseminarierna och inte minst matlagen skilda meningsriktningar: det kunde hända att ordförande i ett par olika politiska studentföreningar var matlagskamrater. Att målron hölls vid makt vid middagsbordet var under dessa förhållanden rätt naturligt.

Över huvud taget var umgänget i intet hänseende politiskt exklusivt – med ett undantag. Konservativa, liberala, socialdemokrater och kommunister kunde tala med varandra. I viss utsträckning kunde man också byta ord och argument med Per Engdahls "nysvenskar". Men de riktiga nazisterna, när sådana började uppträda, hölls utanför, bland annat därför att den intellektuella kvaliteten i deras argumentation oavsett åsiktsinnehållet syntes alltför låg.

Debatten

Diskussionen strävade ständigt efter övertygelse. Naturligtvis var det sällan man lyckades övertyga en motståndare (eller själv blev övertygad) mer än i fråga om något enstaka moment i meningsutbytet, men redan ett sådant resultat tycktes betydelsefullt. Och någon gång blev verkningarna mera vittgående. Det förekom övergångar från en politisk förening till en annan, när någon under de ständiga samtalen och debatterna befanns ha hamnat i en annan fälla än den där han vid närmare betänkande tyckte sig höra hemma. De som sålunda flyttade på sig var inte de mest likgiltiga, utan ej sällan just de som hade den starkaste politiska lidelsen – som deras följande liv ibland har kommit att utvisa.

Till sitt sakinnehåll höll sig debatten oftast på det ideologiska planet och tog ganska liten hänsyn till partipolitikens realiteter, något som ofta förargade besökande föredragshållare och diskussionsinledare ur de praktiska politikernas krets. I och för sig var detta uttryck för både anspråklöshet och anspråksfullhet. Vi hade ju ofta ännu inte nått rösträttsåldern och tyckte oss dessutom sakna de kunskaper, som erfordrades för att bedöma de dagspolitiska sakfrågorna. Å andra sidan ville vi inte ha det annorlunda. När Heimdal efter en stor strid inträdde i Sveriges Nationella Ungdomsförbund – utträdet var en annan historia, som jag strax skall återkomma till – gick motståndarnas argumentering främst ut på att man borde hålla studentdebatten fri från partianknytningar. I verkligheten medförde anslutningen ingen förändring därvidlag, lika litet som

Laboremus var partibunden därför att föreningen från början var partianslutna. På alla håll ansträngde man sig medvetet att söka undvika vad fransmannen Julien Benda kallat "klerkernas förräderi". Vi kanske inte var särskilt indignerade mot det bestående samhället, men i vårt politiska arbete ville vi som studenter ändå stå fria gentemot det.

Helt säkert var detta därför att vi alla delade en i ordets allmängiltiga mening liberal grundsyn, med tonvikt på det intellektuella frihetskravet. I många hänseenden gällde det även den tidens clartéister. Därför blev nazismen den stora vattendelaren, tidsmässigt och åsiktsmässigt. Efter 1933 förändrades atmosfären.

De politiska frågorna

Nazismen var ett problem särskilt för oss på den konservativa sidan, som på vissa punkter kunde tycka att den nya rörelsen anknöt till argument som vi själva brukat framföra. Men det dröjde endast några få år innan vi kom till full insikt om att likheterna uteslutande var skenbara och att nazismen var en fiende, ingenting annat. I kampen mot nazistiska tendenser i tiden stod de traditionella politiska studentföreningarna i Uppsala sida vid sida, och från endast delvis olika utgångspunkter. Det antidemokratiska draget var mest chockerande för verdandister och laboremiter, men också heimdaliterna hade i början av 1930-talet hunnit bli övertygade demokrater; vulgariteten var väl vad som mest avskyddes av heimdaliterna, men den vann ingen sympati hos de andra heller, inte ens hos clartéisterna.

När Heimdal utträdde ur Sveriges Nationella Ungdomsförbund, skedde det på dylika grunder: SNU hade blivit nazistinfekterat, och vi kunde inte längre ha med organisationen att göra. Det bör noteras att beslutet fattades med stor majoritet och avsevärd tid före brytningen mellan högerpartiet och SNU. Vi trodde alltid att vårt ståndpunktstagande bidragit till att ge partiet råg i ryggen – trots att vi inte var partianslutna.

Av dagspolitikens sakproblem spelade försvarsfrågan hela tiden en betydande roll: mot religiös eller annan ideell antimilitarism på vänsterkanten stod på den konservativa sidan kravet på försvar för nationell och medborgerlig frihet. Det utrikespolitiska intresset var betydande, och föredrag i utrikesfrågor hölls i alla politiska föreningar, men fram till 1933 var vår utrikespolitiska debatt inte särskilt ideologiskt färgad. Över huvud var vi benägna att anse politiken som nationellt begränsad, och utlandskontakter var sällsynta fränsett de nordiska länderna.

Kulturfrågor diskuterades ganska sällan, ehuru mera i Verdandi än i de andra föreningarna. Politikens ekonomiska problem negligerades ofta såsom "tråkiga", delvis därför att de ekonomiska studierna låg tämligen nere vid Uppsala universitet under denna tid.

Studentpolitiken

Studentpolitiken i mera begränsad mening, på nationerna och i studentkåren, hade ingen egentlig anknytning till den ideologiska debatten. Någon facklig verksamhet bedrevs inte av dåtidens studenter. Man klagade

de över underläkarelände och extraläraryroletariat men sökte inte göra något åt dem: det ansågs vara statsmakternas sak. Valen i kår och nation var, i motsats mot förhållandet i Lund, aldrig politiska i den tidens Uppsala. I själva verket var inställningen i dessa hänseenden ganska sträng, och det väckte betydande förargelse (även hos många meningsfränder) när en politiskt engagerad nationskurator använde nationstelefonen för att värva medlemmar i den förening han tillhörde.

Naturligtvis var ofta samma personer verksamma i både nations- och kårpolitiken som i de politiska föreningarna. Men det var närmast beroende på deras personliga läggning, och icke sällan kom nations- och kåruppdrag (som ansågs mera hedrande) efteråt, sedan vederbörande i föreningsarbetet visat sin organisatoriska och retoriska förmåga. Samtidigt kan det nog inte bestridas, att sysslandet med stipendie- och studentlånefrågor på nationerna och i kåren bidrog till att skapa den positiva socialpolitiska inställning, som kännetecknade alla de politiska föreningarna. Den allmänna politiska debatten gav i sin mån perspektiv åt det studentpolitiska arbetet.

Två av de "stora" frågorna i studentpolitiken på min tid kan belysa det sagda. Första gången jag som mycket ung student var inblandad i kårens strider var när studentkårens direktion (som jag då ännu inte tillhörde) beslöt att Uppsala skulle utträda ur Sveriges Förenade Studentkårer och därmed ur den internationella studentorganisationen. Beslutet upphävdes med rätt knapp majoritet och efter en stormig debatt på ett av de

ytterst få allmänna kårmöten, som den tiden hölls. För det intresse det kan ha må nämnas, att också jag för min del arbetade för detta resultat.

Vid ett senare tillfälle stod jag främst i stridslinjen. Det var när kuratorskonventet, vars ordförande jag var i egenskap av Stockholmskurator, 1932 beslöt att inställa vårballen därför att vi under arbetslöshetstiden fann det stötande att studenterna i Uppsala skulle ge ut pengar på en så dyrbar festlighet. I båda fallen kunde man konstatera, att stridslinjerna skar tvärs över de ideologiska gränserna. Närmast kan det kanske sägas, att det var de politiskt och socialt medvetna, aktiva studentpolitikerna ur alla ideologiska läger som (med framgång) kämpade mot den opinion, som ansåg studentvärlden och studentkåren vara något från samhället avskilt.

Den bild ur det förflutna, som ovan tecknats, ter sig helt säkert i många avseenden främmande för nutidens studenter. Men jag tror att den i huvudsak är riktig, när det gäller den avsedda perioden. Vi fick i det politiska arbetet erfarenheter och intryck, som vi ofta sedermera funnit vara av värde. Den politiska debatten i studentvärlden gav utbildning och förberedelse för praktiskt, frivilligt samhällsarbete. Den gav åtminstone samhällsvetare och jurister åtskilligt av betydelse också för det kommande yrkesarbetet. Vi lärde oss att respektera åsiktsmotståndare och att värdera åsiktsmotståndares respekt. Inte så få av oss fann dessutom något att tro på, och något som vi till stor del tror på ännu idag.